

ВИКОРИСТАННЯ ТВОРІВ І.ОГІЄНКА ЯК ДИДАКТИЧНОГО ЗАСОБУ ФОРМУВАННЯ МОВНО-НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-СЛОВЕСНИКІВ

У статті розглядаються можливості використання творів І.Огієнка під час вивчення сучасної української мови у вузі. Пропонується система вправ, розроблена на основі текстів І.Огієнка й спрямована на формування мовно-національної свідомості майбутніх учителів-словесників.

У зв'язку з глибокими суспільно-політичними і соціально-економічними перетвореннями в Україні - переходом від соціалістичних відносин до ринкових, національним відродженням усіх сфер життя українського суспільства, поглибленням процесу розбудови незалежної держави - проблема формування національно свідомих громадян набуває першорядного значення. Відсутність у певної частини молоді усвідомлення себе як частини народу, співвіднесення своєї діяльності з інтересами нації викликає у суспільстві занепокоєння. Тому зрозумілою стає необхідність створення такої системи національного виховання, що ставила б за мету формування особистості, найважливішою громадською рисою якої була б сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України. Зрозуміло, отже, що без пробудження національної свідомості в українській молоді неможливе відродження України.

Важливу роль у формуванні національної гідності й самосвідомості відіграє рідна мова як універсальний спосіб пізнання світу й самопізнання людини через мовні картини національного світобачення й світорозуміння, як одна з найголовніших ознак нації, що забезпечує інтеграцію й функціонування національного соціуму. Саме завдяки мові можна глибше пізнати традиції, звичаї українського народу, зрозуміти його ментальність. Основою національної гідності є мова, і ставлення до неї - це вияв національної самосвідомості, а відтак і громадянської позиції людини. Українська мова допомагає нам ототожнюватися як українцям у межах певної спільності з іншими, що мають таке саме національне світосприйняття.

Формування національно свідомого вчителя-словесника на матеріалі вузівських курсів мовознавчого циклу - комплексна проблема, у реалізації якої виділяється кілька аспектів. Зупинимось на одному з них - доборі дидактичного матеріалу, який допоможе студентам - майбутнім учителям-словесникам - відчутти мовну картину світу, витворену ментальністю українського народу, а також сприятиме вихованню в них українського патріотизму, національної самосвідомості й наукового національного світогляду. Вдало дібраний дидактичний матеріал слугуватиме усвідомленню студентами рідної мови як могутнього знаряддя пізнання національної культури, історії свого народу, народних традицій.

У якості мовного дидактичного матеріалу може виступати багата спадщина видатного культурного і наукового діяча, ученого-славіста, педагога, автора численних підручників для початкової, середньої і вищої національної школи Івана Огієнка. З його іменем пов'язана ідея національного відродження України.

Методи навчальної роботи при цьому можуть бути найрізноманітнішими. Наведемо зразки такої роботи при вивченні фонетики у курсі сучасної української мови.

◆ «Мова - це наша національна ознака, в мові - наша культура, ступінь нашої свідомості.

Мова - це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації. Мова - душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб... Звичайно, не сама по собі мова, а мова як певний орган культури, традиції. В мові - наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання.

Мова - це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова - це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я...

І поки живе мова - житиме й народ, яко національність. Не стане мови - не стане й національності: вона геть розпорошиться поміж дужчим народом...

От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань¹» [1: 126-127].

Розглядаючи звуковий потік, виділіть у ньому найменші, неподільні одиниці. Дайте відповіді на запитання: 1. Що таке звук? 2. Які три аспекти вивчення звуків мови ви знаєте? Дайте характеристику кожному з них. 3. Як поділяються звуки з акустичного боку?

◆ «Найперші рідномовні обов'язки кожного громадянина.

1. На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь своєї рідної мови, як свою власну, більше того - як честь своєї нації. Хто не береже чести своєї рідної мови, той підкопує основи своєї нації.

2. Розмовляй у родині своїй тільки рідною мовою. Це принесе тобі правдиву насолоду шляхетного почуття сповнення найбільшого обов'язку супроти свого народу.

3. Хто в родині своїй розмовляє не рідною мовою, той стоїть на дорозі до мовного винародовлення, - найбільшого непростого гріху супроти свого народу.

---

¹ Тут і далі тексти подані зі збереженням авторської орфографії та пунктуації.

4. Бережи своє особове й родове прізвище в повній національній формі, й ніколи не змінй їх на чужі. Найменша тут зміна, - то вже крок до винародовлення.

5. Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови.

6. Кожний свідомий член народу мусить завжди допомагати всіма доступними йому способами розвитку культури своєї літературної мови.

7. Кожний свідомий член народу мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу - одна літературна мова й вимова, один правопис».

8. Кожний свідомий член нації мусить добре знати й завжди виконувати рідномовні обов'язки свого народу.

9. Де б ти не жив - чи в своїм ріднім краю, чи на чужині, - скрізь і завжди мусиш уживати тільки однієї соборної літературної мови й вимови, тільки одного спільного правопису. Тим ти покажеш, що ти свідомий син своєї об'єднаної нації» [2: 8-9].

Наведений текст використайте для того, щоб представити всі групи приголосних звуків за способом творення: проривні, фрикативні, африкати, зімкнуто-прохідні (носові, бокові), вібранти.

◆ «У який бік життя не поглянемо, скрізь побачимо, як оригінально, своєрідно складав свою культуру народ український.

Скрізь, на всьому поклав цей народ свою ознаку, ознаку багатой культури й яскравої талановитості. Візьмем його пісню: її утворив народ наш такою, як ніхто з інших народів, і хіба тільки серби мають таку ж саму пісню. Наші пісні - це тихий рай, це привабливі чари, ті чари, що всім світом признано за ними.

Були часи, коли в пісні нашої кохалася навіть Москва. Любовні пісні рано з'явилися на Україні і їх скоро занесли й на північ; так, семінаристи в Костромі в половині XVIII віку співали пісні: «Ой за гаєм-гаєм, гаєм зелененьким», або «Ой полола горлиця лебеду» і такі інші; ці пісні до Москви несли наші земляки - вчителі, що розходилися тоді по всій Росії. В Москві та Петрограді в другій половині XVIII віку наша пісня народна була дуже поширена, що видно з рукописних або друківаних співанників, скажімо, Чулкова, Новикова й інших, де завше були українські пісні» [1: 13].

З поданого тексту випишіть (не повторюючись) тверді, м'які та напівм'які приголосні у порівнянні з твердими. Встановіть, які з приголосних можуть виступати в акустичній парі «твердий-м'який», а які не можуть.

◆ «Або ось погляньмо на український орнамент. Пишна природа чарівного краю нашого сама нахилиє своїх мешканців до милування у всякім мистецтві. І ми бачимо орнамент на кожному кроці життя селянського: малюнки криють сволюки й комини, містяться над дверима та вікнами, по стінах хат, оздоблюють дерев'яний посуд, широко розкинулись по скринях, мисниках, на речах світських і церковних. Вироби із шкла та глини, плетіння, ткацтво, різьба на дереві, наші всім відомі писанки, наші вишивки, що оздоблюють все: сорочки, очіпки, каптурі, хустки, рушники, фартухи, навіть задки на чоботях, наші плахти та килими - все це свідчить про талановитий народ, що і тут утворив оригінальну культуру.

Подивіться на одяг український, на вбрання дівоче чи парубоче, на вбрання жіноче та чоловіче: скільки там своєрідної краси, тієї краси, що йде поруч з нашими ланами та привабливою піснею» [1:16].

З поданого тексту випишіть слова, при вимові яких спостерігається асиміляція приголосних. Охарактеризуйте асиміляцію у такій послідовності: а) за напрямом (регресивна чи прогресивна); б) за місцем розташування звуків (суміжна чи на відстані); в) за результатом (повна чи часткова); г) тип асиміляції (за дзвінкістю чи глухістю, за м'якістю чи твердістю, за місцем і способом творення); г) відбита чи не відбита на письмі.

◆ «На Україні з'являється сила книжок, по містах закладаються великі бібліотеки. Широкою річкою пливають ці книжки із-за кордону, не меншою ж річкою плывуть вони і зі своїх друкарень, яких тоді зародилася сила.

І коли ми читаємо українські книжки XVII віку, нас дивує величезна ерудиція її авторів, дивує справжній науковий метод, дивує чистота логіки думок. Українські письменники XVII віку мали звичку зазначати свої джерела на полях книжок - от ці зазначення і показують нам, що читали у нас на Україні. І коли скупчити все, що, скажімо, читав Іоанікій Галатовський, то просто дивуєшся, як багато книжок закордонних було у нас тоді на Україні.

Нахил до науки, терпимість до ворогів, яскрава талановитість, логічність в думках - це звичайна прикмета освіченого українця - письменника XVII віку. Україна дала тоді силу книжок зо всіх боків науки і займала по своїй культурі друге місце серед всього слов'янського світу, поступаючись першим місцем тільки полякам» [1: 26].

Поділіть слова тексту вертикальними лініями на склади і охарактеризуйте кожен склад. Визначте відмінність між складоподілом, морфологічним членуванням слів і орфографічним поділом при перенесенні слів із рядка в рядок.

◆ «І який би бік життя ми не взяли, скрізь побачимо, що народ наш виявляє себе окремим, своєрідним народом, народом з самостійною культурою. Народ український утворив свої звичаї, як-от - родини, хрестини, похорон, свої вірування й переконання, утворив свої обставини життя, зачісування кіс («хохол» чи «оселедець»), свій музичний інструмент (бандура, ліра, торбан), свої страви, свій танок, - і все таке, що надає йому оригінальності і відрізняє від інших народів, було колись, у нас був навіть свій календар, і рік наш не припадав до московського.

В самій мові нашій одбився дух нашого народу, по коренях слів можна довідуватись і про культуру нашу. Давнє слово наше «дружина» (супруга¹) яскраво показує про стан нашої жінки, про те, що вона друг своєму чоловікові, тоді як загальнослов'янське «жена» значить тільки «рождающая».

Або наш вираз: ми кажемо «одружитися з нею», або «оженитися з нею»: тут жінка відразу стає рівноправно поруч з чоловіком; цей вираз - «оженитися з нею» далеко культурніший від московського: «жениться на ней» [1:19].

Виразно прочитайте текст, виділяючи логічно наголошені слова. Перепишіть його і поставте наголос.

◆ «Наше будівництво ще мало досліджене, але й те, що вже зроблено, свідчить і тут про оригінальність. Старі наші церкви, з їх пишними іконостасами, скажемо такими, як в Києві, в Воєнному соборі, старі наші церкви самі голосно розказують про талановитість народу, що їх будував. На жаль тільки, ще 1800 р. цар Павло І заборонив нам будувати церкви українського стилю, з трьома банями...

Український народ витворив і своє оригінальне право, те право, що його не змогли звести ніяким російським нівелюванням. Ще в XI віці народ наш склав уже і перший писаний збір законів під назвою «Руська Правда». До нашого права колись добре прислухались, і за царя Олексія Михайловича обіруч скористали з його і до «Кормчої» 1650 р. і до «Уложенія» 1649 р. Сотні тисяч актів по архівах у Варшаві, Львові, Вільні та Києві виразно свідчать про оригінальність нашого права, а також і про те, що за старі віки суд був у нас своєю рідною мовою» [1: 16-17].

Запишіть текст фонетичною транскрипцією. Поясніть випадки розбіжності у фонетичному й орфографічному записах.

Систематичне використання творів І.Огієнка як мовного дидактичного матеріалу під час вивчення сучасної української мови у вузі сприятиме формуванню національної свідомості як складової частини особистості майбутнього вчителя-словесника. У процесі виконання запропонованої системи вправ майбутні вчителі дійдуть висновку, що рідна мова - це найважливіша основа духовного розвитку нації, сила, здатна впливати на характер розвитку дійсності. Тому стає зрозумілим той факт, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з великою святістю і повагою. Саме мова приносить державі найсильніші патріотичні характери, саме мова є найголовнішим ґрунтом, на якому зростає і розвивається нація. Завдяки їй можна подолати національний нігілізм, яничарство, які культивувалися в Україні протягом тривалого часу.

Система вправ, розроблена на основі творів І.Огієнка, дає змогу майбутнім учителям-словесникам зрозуміти суть національних цінностей - мови, культури, пробуджує відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм, а це сприяє утвердженню власної національної гідності, гордості за рідну землю, допомагає позбутися історичного безпам'ятства та бездуховності.

*****

1. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя народу. - К.: Фірма «Довіра», 1992. - 141 с.
2. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки //Іван Огієнко (Незабутні імена української науки): Тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. - Львів, 1992. - С. 4-16.

Шевчук Тетяна Олександрівна - старший викладач кафедри мови і методики викладання в початкових класах Житомирського державного педагогічного інституту ім. І.Франка.

Наукові інтереси:

- методика викладання сучасної української мови.

---

¹ Первісне значення цього слова - пара волів, що вкупі запрягають.